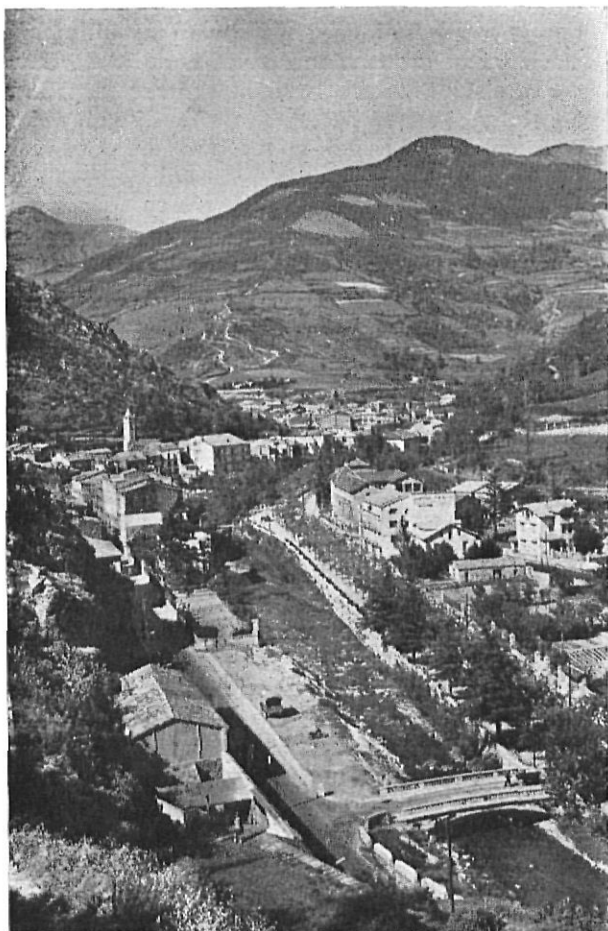

RIBES DE FRESER — Vista general

Temes gironins de toponímia:

Ribes de Freser

per SEBASTIA BARTINA

Un dels treballs que queda per fer és l'estudi exhaustiu dels topònims gironins, incloent-hi ciutat i província. Pla ambiciós per la multiplicat de dades que comporta i la complexitat dels seus elements. Tanmateix necessari i esperançador, si es volen destriar els diferents nivells de cultura i escatir molts tresors de tradició. A més d'això, alguns treballs dels que s'han fet fins ara s'han de posar al dia i necessiten complementació. Avui s'escau d'intentar-ho per alguns noms de la vall de Ribes de Freser. Els temes del Ripollès i de la Vall de Ribes han estat sempre ben tractats a **Revista de Girona** (1). Em reduiré, ultra el nom de Ribes, a rius i fonts.

I. LA VILA

1. Ribes de Freser

Prou coneguda és la bella població pirinenca perquè n'hagi de fer una descripció. Botet i Sisó la descrivia així: «La vila de Ribes, elevada 920 metres sobre lo nivell de la mar, està situada en l'ayguabarraig del Rigart ab lo Freser y del Freser ab lo Sagadell» (2). A la monumental enciclopèdia de la llengua és descrita amb aquests mots: «Vila situada a la vall del seu nom, a l'aiguabarraig del Rigard amb el Freser, comarca del Ripollès» (3). Un promptuari geogràfic afegeix: «A 912 m d'altitud ..., tocant al riu Freser, que travessa la vila. Comunica amb la carretera de Barcelona a Puigcerdà (N-152)» (4). De fet, la població s'estén ara en forma de Y grega (Y) al llarg de les riberes dels dos rius, des del punt de llur conflent. Vistes les valls de Ribes des d'una altura convenient, com la del proper i espadat Sant Antoni, fan un conjunt impressionant, encloït i ensem obert, entre els colossals massissos pirinencs, sempre verds, que les inclouen, i unes roques informes com de castell aïllat que sobresurten, sovint entre els boirims més baixos de la matinada, ran de la mateixa vila en el punt d'intersecció dels dos rius. Es la serra del Castell natural de roques, contraposat a un autèntic castell, avui en ruïna, amb antiga parròquia, de Sant Pere, a vila vella, entre el Freser i el Segadell. A l'època medieval i probablement a la romana fou anomenada per aquest fet **Vallis Petrariense** o **Petrària**, «la vall del Rocam (o Fortalesa)», per bé que no he aconseguit trobar cap cita d'aquest apel·latiu entre els antics escriptors grecs o romans. Castells de roques, semblants o majors, n'hi ha d'altres al Pirineu. Per això es féu necessari afegir al nom un additiu que el distingís immediatament d'altres llocs semblants. Fou l'element **ad ripas**, «junt a les ribes», que gramaticalment és un cas oblic o regit. Necessita abans un nom regent, que seria **Petrae**, o **Castellum**, **ad ripas**, «Roques, o Castell, prop de les (dues) riberes». En documents del llatí tardà, Ribes de Freser és anomenada, disposant les dades segons un ordre de preferència

gramatical, Ripas (anys 982-1011), per evolució suavitzant Ribas (a. 966) i per degradació fonètica Ribes (a. 1102) i així posteriorment (Botet Sisó 889). Però, ulteriorment aquest Rocam, Castell o església de Sant Pere **ad Ripas** hagué d'especificar-se encara més per evitar ambigüitats, i sorgí «Roca, o Castell, [situat] a les riberes del Freser» (= Ribes de Freser), que fou el nom definitiu. Per desgràcia, el nom no ha quedat al famós document que commemora la consagració de la Catedral a La Seu d'Urgell, datat al segle XI, que parla de Caralps (Queralps) i Fustanyà.

II. ELS RIUS

De fet s'ajunten prop de Ribes quatre rius: el Freser, el Rigard, el Segadell i el Núria, deixant a part la riera de Bruguera.

2. El riu Freser

El riu Freser, escrit a vegades erròniament Fresser, dona el nom específicatiu a la vila de Ribes. Baixa de la banda de Núria i prop de Ripoll s'aplega amb el Ter. Francesc de Borja Moll proposa dues etimologies possibles per al nom Freser (Moll 6,56).

1.ª Montoliu digué que Freser prové de l'hipotètic nom llatí *fluviciarius, que seria un derivat nominal de fluvius, «riu». Però aquesta explicació, segons diu clarament el mateix Moll, està mancada de tota probabilitat (6).

2.^a Per això Moll sembla admetre per al nom Freser la mateixa etimologia de l'homònim llinatge que segons Förstermann vindria del germànic Fridehere (7). En documents medievals apareix per al cognom Vilafreser la llatinització Vila Fredarii (Botet Sisó 413). Tanmateix aquest argument no és convincent, posat que les llatinitzacions dels documents medievals es guiaven sovint, com és sabut, per la pura assonància de mots molt diferents d'origen.

3.ª Crec que és més congruent derivar Freser de fres, indret on les truites van a pondre. Fres ve de fresar, que és la posta dels peixos, i està emparentat amb fresa, que és l'acció de tressar els peixos. El riu principal de Ribes és, doncs, el freser, o els fresers, lloc que té molts fresos, que tot ell és un fres. Coexistirien fres i freser, com a noms que indiquen quasi el mateix. Aquest últim és un derivat normal. Com de gallina queda format el derivat de sentit local galliner, «lloc per a les gallines», o de cendra cendrer, «lloc per a les cendres», o de paraigua paraigüer, «moble fet exprés per a posar-hi els paraigües», d'identica manera de fresa surt freser, «lloc per a fresar-hi els peixos». L'experiència de pescador, aliena i personal, de nadius i forans, mostra bé com és cert aquest fet i la qualitat de les

truites del Freser, en pesca i tast, que s'estén també a les del Rigard. Bé diuen per Ribes que entre les qualitats d'una truita bona hi ha d'haver que sigui fresera. A Ripoll, l'indret del riu on les truites i altres peixos van a pondre en diuen fres (Moll 6,53). Per si fos poc, un document jurídic antic, quan regula qüestions de dret i bé comú, empra un vocabulari de ple en aquest sentit: «Ni atravesca al temps dels fresos pescar les truytas de riberas» (8). Cèsar August Torras, el gran coneixedor del Pirineu català, ja deia que Freser significava fresos, recollint-ho d'una opinió popular (9).

3. El Rigard

Nom d'un riuet que baixa de Tosses i conflueix al Freser en la vall de Ribes. S'escriu també Rigart i Rigat, i és nom endemés de llinatge i d'un altre lloc geogràfic proper: el coll de Rigat, de 1.488 metres d'altura, a la Cerdanya francesa, per on passa la carretera de Montlluís a Puigcerdà. El torrent Rigard de Ribes és impetuós i sempre abundant, d'aigües gelades, clares i sonores, varia visiblement de volum amb les pluges momentànies, freqüents a l'estiu, i fàcilment s'enterboleix, prenent una color de cendres blanques. Té qualitats medicinals. A dir dels nadius, set dies de banys al torrent Rigard curen tota llaga d'home i bestiar. Moll (9,490) sembla remetre, per l'etimologia, al patronímic, que ell connecta amb el germànic Rigart. Però aquesta connexió no és gens clara per al riu de Ribes. Prefereixo la forma Rigard perquè sembla emparentada amb Ricardell, riu tributari del Manol i La Muga, i amb Cardoner (Cardona).

4. El Segadell

El trobo escrit de diverses maneres. Sagadell, riu que ve de Pardines i desaigua al Freser a la vall de Ribes (Moll 9,665). Segadell, riu que passa per Pardines i aflueix al Freser (Moll 9,790). També, en algun lloc, Sogadell. Es fa difícil d'escatir el seu significat etimològic. Montoliu el deriva de l'hipotètic *aquatellu, més l'article ipsu, que mai no ha estat utilitzat al Pirineu (Montoliu 21), sense cap probabilitat (10). Podria pensar-se en l'afinitat amb segadell, que és una penya molt inclinada: «Se podia ben arrapar en aquell segadell llis com el pla de la mà» (1). Si així fos, vindria del llatí secare, «tallar», i en passiu equivaldria a penya-segat, en actiu seria «el que talla», petit riu que sega o talla com un coltell. Però aquesta etimologia no és gens clara.

5. El Núria

El riu que baixa de la vall i santuari de Núria. Núria, com a nom, és pròpiament Anúria, del qual convindrà ocupar-se en una altra ocasió.

III. LES FONTS

Enclotada com és, Ribes de Freser, entre col·lossals massissos pirinencs, té abundor de fonts. Setanta d'aigües minerals en compta Botet i Sisó (pàg. 886), entre altres d'aigua natural. No les anomeno totes, només aquelles que presenten especial interès onomàstic. Faig punt de partida radial Roques Blanques.

6. Roques Blanques

A dos quilòmetres de Ribes, en direcció a Tosses i Puigcerdà, la carretera talla unes roques imponents, bona part de les quals deixaren al descobert les obres d'enginyeria. Tenen una tonalitat blanca, ben visible des de les llunyanies, tot a l'entorn, per la vall de Planols. A redós d'aquest rocam, niu d'orenetes roqueres, hi havia un antic hostel i una ermita al camí de ferradura que vorejaba el Rigard. Ara és lloc d'expansió urbana per a la vila de Ribes.

7. La Font de les Encantades

En aquest indret, tocant les arrels de Roques Blanques i sobre el torrent Rigard, abans de passar el petit pont que el travessa, surt un doll abundantíssim i fresc d'aigua clara, a flor de terra, que immediatament es barreja amb la del torrent. Es la Font de les Encantades. Lluís Armengol, entre els anys 1960-1965, la va arreglar. El caminó que hi menava era intransitable per la vegetació. Va haver de tallar dos arbres a l'entrada. M'ha dit que va entrar per l'esboranc amb grans dificultats, engrandint el passadís. Hagué d'ajure's com una sargantana. Es troba una sala més gran i d'allí se sent un xiulet constant, a guisa de murmuris o sons com de veus blanques que cantessin harmoniosament a cor llunyà. Per això li ve el nom de les Encantades, Fades o Dones d'aigua. El fet és degut a un sífo. Un vell pastor li va dir que abans l'aigua saltava de dalt, a manera de cascada; que no sabien d'on venia, de molt lluny, de la Cerdanya, perquè quan revé per pluges o aiguat hi han sortit fulles d'arbres que no es troben a la rodalia; que l'aigua no és bona, et revolta.

Les llegendes d'encantades són típiques al Pirineu. Les encantades eren joves, privades de llibertat per obra de màgia i subjectes a poders ocults, que els conferien dots extraordinaris de joventut eterna, bellesa, riquesa, art i poder. La literatura ha conservat aquest tema.

**Era veu de dona d'aigua,
encantada dins la font (12).**

I, repetidament, Jacint Verdaguer: «Una cova que hi ha a l'esquerra del camí, ni ud'encantades, segons la veu del poble» (13). En el poema èpic **Canigó IX**, té:

**La Font del Compte raja gota a gota,
apar una encantada que sanglota (14).**

En el mateix poema, tot el Cant VI posatza aquestes tradicions populars amb els bells parlaments de les goges. El gran músic, Antoni Masana, convertí en harmonies heroiques sota temes populars pirinencs autòctons els cants de les encantades, en els cors de fades del segon acte i en el cant del pastor del tercer, a la seva òpera **Canigó (15)**.

8. La Font dels Pastors

Passat bon tros de Roques Blanques, pujant per la carretera de Puigcerdà, a pocs metres de la vorera, banda avall del torrent, hi ha una font constant, ben amagada en l'abundosa frondositat que cria l'aiguamoll. Ara, prop, s'hi ha fet una caseta i un campet d'horta. L'aigua és bona, de les millors de l'entorn. Uns castellans que hi anaven sovint l'anomenaven La Riñonera, per les qualitats que li trobaven. Bon exemple de noms poètic convencional i utilitari.

9. La Font dels Capellans

Surt vora el torrent, abans d'arribar a Roques Blanques, des de Ribes. Hi ha un bon camí que fa baixada en ziga-zaga. Es embellida amb pedrisos de mà d'obra. El rajolí és continu i abundant. L'aigua és fresca i entela els gots, però és més fluixa que les altres de l'entorn i de no gaire confiança, perquè ve dels prats sobirans. El nom deu ésser convencional.

10. La Font de la Llobatera

Neix sota unes penyes, enmig d'una espessa arbreda, prop del camí antic de Campelles i el militar que puja a Sant Antoni. Es embalmada, surt dintre una «bauma», com diuen els naturals, ran del bac Salomó. El nom li ve dels llops, sia per la forma de catau que té, sia per haver estat realment cau o jaç de llops quan n'hi havia. Llobatera és lloc freqüentat o habitat pels llops. Gos llobater és el ca ramader que guarda les ovelles del llops. A Ripoll diuen que el gos llobateja quan lladra de manera especial, com quan sent el llop a prop.

11. La Font del Faig

Pujant de la vall vers Sant Antoni, des de Roques Blanques, és descans obligat la Font del Faig. Amagada entre una esponerosa vegetació, té un cóm de fusta i a terra un fangeig perpetu, dels ramats de vaques que sempre pasturen entorn. Cau a raig de mig puny, d'una canal de fusta, sempre sensiblement igual, fins i tot en anys de sequedat. Es aigua fina i fresca. El nom, sens dubte, li ve de la fageda sempre vivaç que

l'amaga. Es fa necessari remarcar que el nom en singular, Font del Faig, no indica un exemplar notable de faig (*Fagus silvatica*), com si creixés sol junt a la font. Indica preferentment l'espècie; és un singular col·lectiu.

12. La Font del Sofre

Tot just sortint de Ribes vers la collada de Tosses, a mà dreta, ran de la carretera, hi ha una font que surt d'una paret lateral, cara a qui puja, molt ben feta de mà d'obra. A l'entrada de la petitíssima esplanada, a banda i banda, hi ha dos plàtans gegantins. Surt un rajoliu mínim d'aigua, com del tarot d'un porró sense força. Es densament ensofretada; sent a sofre (S) pel regust i fortor. La font és molt sensible a les secades. Tanmateix, des de fa un parell d'anys l'he vista que amb prou feines rejava. Al bell mig de la carretera, al seu costat, foradant l'asfalt, sortia un regalí continu d'aigua, voltat d'ulls progressivament creixents de flor de sofre. L'aigua té efectes prodigiosos per a curar panses i grans, com diu la gent i és ben comprovat.

13. La Font del Duc

Tocant Ribes, a la rel mateixa de Sant Antoni, de la banda del tren elèctric que va a Puigcerdà, hi ha la Font del Duc. L'he vista escrita erròniament Font d'en Duc, com si es tractés d'un nom de persona (16). El duc és un ocell de presa semblant al mussol banyut, però més gros (*Bubo bubo*, *Bubo maximus*). A Ribes n'hi ha de la classe gran (*Strix bubo*, L. Són de color fosca i grogosa, nocturns, cacen més rates en una nit que un gat en vuit dies, té uns 60 centímetres (17). Els pagesos diuen que després de l'àliga és l'ocell més gros. El Pirineu n'ha tingut sempre, de ducs, i sobre aquesta font de Ribes hi ha una balma, pràcticament inaccessible, en el penyal de Sant Antoni, que sempre he sentit a dir que era, i potser ho és encara, niu de ducs. Els literats en parlen: «L'ahuc condolit i tètric d'un mussol o duc llunyada» (18).

14. La Font de la Margarideta

Es a la sortida de vila, vers la vall de Núria, prop de l'embranchement del Freser amb el Segadell, a certa distància, un xic enlairada. No porta nom de persona, sinó molt probablement de flor. La margarideta o margaridoia és una planta del gènere *Bellis* (*Bellis annua*, *perennis* o *silvestris*) que té fulles espatulades en munyoc a baix, tiges altíssimes i trencadisses i flors com margarides amb nombrosos segments al voltant d'un disc central. Aquestes, o altres de semblants, han donat nom a la font. Novament, margarideta és un singular d'espècie o col·lectiu.

15. La Font de la Girafulla

Es dita també de Girafalles o de Girafulls. Es la reina de les fonts, a Ribes. La seva aigua és la millor de la contrada, mai no fa mal. Cura radicalment les malures digestives, a dir de la gent; al poble la fan servir per beure. Queda a entrada de vila, venint de la collada de Tosses; es passa el pont on s'ajunten el Rigard i el Freser i darrera d'un gran hotel hi ha la font, sota els espadats de Sant Antoni. Sempre hi ha gent. Es molt possible que sota aquest nom tan singular de Girafalles s'hi amagui una paraula del català arcaic per significar giroflé. Es una planta crucifera (*Cheiranthus cheirii*), de flors blanques, grogues o rogenques; té una olor que recorda la del clavell d'espècia, que segons abundosos testimonis de la llengua era dit girofle (*caryo-phyllum* <giro-full, *caryo-phylla* <giro-fulla; en canvi girofle > *caryo-flore*[m]). El francès distingeix molt bé entre giroflée (de cinc fulles)», planta ornamental, que seria la girofulla, i el «girofle», que és el botó assecat del girofler, o clavell d'espècia, malgrat que els dos noms tinguin un mateix origen grec i llatí: *karyophyllon* *caryophyllum*. També es fa possible que vingui de *gyro-phyllum* o *gyro-flore*[m], és a dir «flor de fulles rodones» o «flor rodona». Els nostres clàssics ja en parlaven: «Carga de girofle» (19); «Aquí veurets... girofles, safrans novells...», deia Turmeda (20). Si així fos, el nom de la font de Ribes seria pròpiament Font de la Girofulles.

16. Altres fonts

Moltes altres fonts hi ha encara a Ribes de Freser. Llurs noms no fan problema semàntic. La Font del Pi, que és artificial en l'arranjament i d'aigua no gaire de fiar, al final d'un passeig, on han fet ara cinc blocs de cases, una altra Font del Pi, poc abans d'arribar a Roques Blanques, a l'entrada dels xalets; la Font dels Enamorats, nom d'encuny romàntic; la Font del Ferro, prop de la primera estació del cremallera; la Font del Taga, com si baixés de la gran muntanya homònima, i moltes altres, renombrades i sense nom (21).

Conclusió

Els noms locals són una saviesa de segles que s'ha acumulat amb superposició de temps i cultures. S'han de conservar com a dipòsit sagrat, però ensems convé destriar-los i aclarir-los, perquè siguem conscients d'on hem vingut i deixem a les edats futures la nostra aportació com anella sagrada d'esperançada superació constant.

Roques Blanques
31 de juliol de 1972.

for de neu

A l'Edelweiss del Pirineu

Leontopodium alpinum

Ella Trenca l'albada
Ell — **que l'amor és fina** —,
 cels de llum clara
 — **que el delit és fort** —;
 valls enclotades
 — **que ha caigut l'espina** —,
 Núria malva
 — **que el neguit és mort** —.

Lluu la pissarra
 — **ulls sense calitges** —,
 timbes gelades
 — **xiulo quietuds** —;
 conca encantada
 — **a cor què desitges** —,
 neus a muntanya
 — **ric les solituds** —.

Drings d'eguassada
 — **el meu cor em dringa** —,
 bleix de fontana
 — **floreixo timó** —;
 grup d'isards vaga
 — **que recança vinga** —,
 àliga plàcida
 — **el Puigmal, tu i jo** —.

Joia estrellada
 — **que la joia em crida** —,
 du ales blanques
 — **que ha fugit l'enuig** —;
 vuit perles càlides
 — **que ha florit la vida** —,
 copa d'or pàl·lida
 — **que la nit em fuig** —.

Brots de llum blanca
 — **que l'amor venia** —,
 tija manyaga
 — **que m'hi canta el cel** —;
 el vellut llampa
 — **ves-te'n, melangia** —,
 gema gebrada
 — **que ha florit l'estel** —.

Sebastià BARTINA

Ermita de la Mare de Déu
Meritxell (Andorra)

Notes:

1. Com és ara, J. PRAT COLOMER, **Flor de Neu o la fada del Freser**, Revista de Gerona 16 (n.º 50, 1970) 78-80. Il·lustracions de E. Pairó.
2. J. BOTET SISO, **Provincia de Gerona** (Barcelona s. d.) 886, volum que forma part de l'obra dirigida per F. CARRERAS CANDI, **Geografia General de Catalunya**. En endavant serà citat aquí Botet Sisó, seguit de la pàgina.
3. Diccionari català-valencià-balear, començat per Antoni M. Alcover, continuat i acabat per Francesc de Borja Moll amb la col·laboració de M. Sançis Guarnier i A. Moll Marqués, 10 volums (Palma de Mallorca 1930-1962), segona edició tom I (id., 1968), tom II (id. 1964). En endavant serà citat aquí per Moll, seguit de dues xifres: la del volum corresponent i la de paginació.
4. **Diccionari nomenclator de pobles i poblats de Catalunya** (Barcelona, 2.ª edició, 1964) 336.
5. P. PUJOL, **L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell, de l'any 819 ó 839**, Estudis Romànics 9 (2 1917) 5-28; A. ROVIRA VIRGILI, **Historia N. de C.**, vol. 3 (Barcelona 1924) 93.
6. M. DE MONTOLIU, **Els noms de rius i els noms fluvials en la toponímia catalana**, Butlletí de Dialectologia Catalana 10 (1922) 30. L'autor, en el seu llarg estudi, és massa simplista, posat que la gran varietat de topònims derivarien, segons ell, del llatí i encara de formes tipotètiques o creades a posta per allò que l'interessa. Els criteris emprats són avui amplament superats.
7. E. FÖSTERMANN, **Altdeutsches Namenbuch, I Personennamen** (Bonn 1900, 2.ª edició) 534.
8. **Constitucions i altres Drets de Catalunya** (Barcelona 1704) 253.
9. C. A. TORRAS, **Pirineu Català** (Barcelona 1902), **Vall de Ribes**, pàgs. 150-219. En endavant citat aquí Torras, seguit de la paginació.
10. Cf. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya 25 (Barcelona 1916) 70.
11. VÍCTOR CATALÀ, **Solitud** (Barcelona 1909, 3.ª edició definitiva) 298.
12. P. ORLANDIS, **Poesies** (ciutat de Mallorca 1898) 4.
13. J. VERDAGUER, **Excursions** (Barcelona 1904) 27.
14. J. VERDAGUER, **Canigó. Llegenda pirenaica del temps de la reconquesta** (Barcelona 1886) 168.
15. **Canigó. Opera en tres actes, text de Verdaguer i Carner, música d'Antoni Massana. Partitura, cant i piano**, Editorial Balmes, Duràn y Bas 11, (Barcelona 1957) 248. Fou estrenada al Gran Teatre del Liceu de Barcelona el 21 de maig de 1953 i repetida posteriorment. Està gravada en Discos La Voz de su Amo, LALP 40.000, 40.002, 40.003.
16. **Guia cartogràfica (1:25.000) (Puigmal, Núria)**, Editorial Alpina (Granollers 1971).
17. A. SALLENT, **Els noms d'ocells a Catalunya**, Butlletí de Dialectologia Catalana 10 (1922) 54-100.
18. J. MASSO TORRENTS, **Croquis pirinencs** (Barcelona 1896) 116.
19. **Capítols de la Lleuda de Colliure** (anys 1249), Revue des Langues Romanes, vol. 4, pàgs. 247 ss.
20. ENTELM TURMEDA (any 1398), **Coples de la divisió del Regne de Mallorca**, Manuscrit de la Biblioteca de Carpentras.
21. Cèsar August Torras anomenava aquestes fonts: **Vall del Rigard**, Girafulls, la de la Devesa, Font del Ferro de la Devesa, la dels Capellans prop de Rocques Blanques, la de les Encantades, la del Sofre, la de Sant Cristòfol prop de l'ermita; **Vall del Segadell**, Font de la Margarideta, la del Mas, la del Saüc, la de la Coma; **Vall del Freser**, Font del Prat de l'Obra, del Ferro, de ca'n Gouzi, Nou-fonts, la de la Teula, la del Prat de la Farga, la de Torruella, la de ca'n Pellicer a la Massana; **Collada de Campelles**, Font del Ros (Torras 170).